

**PROF. DR.
MUHAMMAD HAMİDULLAH
1908-2002
(1326-1423 h.)**

Salih TUĞ*

Bir zamanlar Osmanlı Sarayı'ndan bir "gelin" almakla şereflenen, İngiliz sömürge idaresi altındaki Hind Kitası'nın özerkliğe sahip Haydarabad (Deccan) Nizamlığı'nda (günümüz bağımsız Hindistan Devleti'nin Haydarabad/Deccan Eyaleti'nde) yukarı ataları arasında ashâb-ı güzînden bazı üyeler de bulunan çok geniş bir ailenin ferdi olarak 19 Ocak 1908 miladî (16 Muharrem 1326 hicrî) tarihinde dünyaya gözlerini açan Halilullah oğlu Muhammad Hamidullah, 17 Aralık 2002 (13 Şevval 1423 h.) tarihine rastlayan bir salı sabahı, Florida'nın Jacksonville şehrinde yaklaşık on yıldır birlikte yaşadığı erkek kardeşinin çocukları (yeğenleri) himmet ve vefâ sahibi Sadida Athaullah, İrfan ve Reyhan'ın sıcak "yuva"larında sabah namazını edâ ettikten kısa bir süre sonra dünya hayatına gözlerini yummuş ve pek özlediği Refik'ul-A'lâ ile buluşma yolculuğuna çıkmış bulunuyor.

Miladî-şemsî takvimde 94, Hicrî-kamerî takvime göre ise yaklaşık 100 yıllık ömrü boyunca M. Hamidullah nasıl bir hayat sürdü, hedeflediği gayelerden acaba ne kadarına ulaştı...

Kendisi Türkiyeli bazı yakın dostlarına bizzat açıkladığına göre, ilk İslamî bilgilerini ailesi içinde ve özellikle annesinden almıştı; validesi, Hz. Peygamber'in hayatını, sahabî menkıbelerini, Siyer'de yer alan olayları özel ve belli bir "anlatım üslûbu" kullanılarak küçük bir çocuğun mantık ve muhayyilesine uyarlayarak bütün bu bilgilerin onun zihninde ve belleğinde yer etmesini sağlamıştır.

İlk, orta ve lise öğrenimini Haydarabad/Deccan'da başarı ile tamamlayan merhum M. Hamidullah, aynı eyaletteki Osmaniye Üniversitesi'ni bitirdiğinde ana dili Urduca'dan ayrı Sanskritçe, Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca üzerinde hakimiyet kurmuş bulunuyordu.

Yüksek Lisans (Master of Arts) çalışmalarını yine Osmaniye Üniversitesi'nde tamamlayan rahmetli üstad, 30'lu yıllarda San'â/Yemen, Dımaşk/Suriye, Mekke, Medi-

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (emekli).

ne/Hicaz, Tahran/İran, İstanbul/Türkiye (1932)'den ayrı, İngiltere ve Fransa gibi Batı ülkelerindeki "yazma eser" kütüphanelerini ziyaret ile "İslamî Devir Klasik Müellifleri"nin, Orta Çağ İslamı'nda ilme yaptıkları hizmetleri yakından tanıma ve özellikle Resûlullah Muhammed A.S.'ın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili "siyer" bilgilerini doğrudan ana kaynaklarından alıp edinme imkânına sahip olmuştur.

Batı'da özellikle 1933'te Bonn Üniversitesi'nde (Almanya) Devletler Umûmî Hukuku alanında* ve 1935'te Paris Sarbonne Üniversitesi'nde (Fransa) tarih-edebiyat dalında** savunduğu ilmî tezler ile iki ayrı bilim dalında hem hukuk hem de tarih-edebiyat alanlarında çifte doktora ünvanı kazanmış ve pek tabîî olarak giriştiği araştırmalarda kullandığı batılı ilmî kaynaklar ve ayrıca içinde çalıştığı akademik muhitlerde gerçekleştirdiği istişare ve görüşmeler sayesinde İngiliz, Fransız ve Alman ilim adamları ve şarkiyatçıların görüş, tez ve sav'larını yakından tanıma, bilimsel analiz ve sentezlerde başarılı bu batılı uzmanların ilmî sonuçlara varmada kullandıkları metot ve teknikleri yakından tanıma fırsatını elde etmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra Haydarabad/Deccan'a dönen ve lisans ve yüksek lisans diplomalarını aldığı Osmaniye Üniversitesi ile aynı Nizamlık idaresinde kurulu Nizamiye Üniversitesi'nde de (full) profesör olarak 1940'lardan itibaren "Devletler Hukuku" ve "Siyer" kürsülerinde (ana bilim dallarında) derslerini başarı ile sürdürmüştür.

Nihayet kısa süreli bir ilmî araştırma ziyareti için 1947'de geldiği Paris'te bulunduğu sırada aynı yıl bağımsızlığa kavuşmuş Hindistan Devleti'nin silahlı kuvvetlerinin Haydarabad Nizamlığı topraklarını istilâ ile siyasî ve idarî özerkliğe sahip bu Müslüman idarenin (Nizamlık idaresi) varlığına son vermeleri üzerine rahmetli üstad, Paris'te bu işgal ve istilâ hareketini protesto eden siyasî yazılar kaleme alıp bunları Fransa'da yayınlaması neticesi, doğup büyüdüğü ve akademik çalışmalarını sürdürdüğü Haydarabad/Deccan'a bir daha asla dönememe durumu ile karşılaşmış ve o günün Hindistan hükümeti, üstadın pasaportunu iptal ile kendisini vatandan cüdâ, yâd ellerde kalma durumu ile karşı karşıya bırakmıştır. Vatanına dönmesi böylece yasaklanan rahmetli, Paris'te kalıp burada Haymatlos statüsü ile yerleşmek zorunda bırakılmıştır.

Şurası bir gerçektir ki, 50'li yılların başlarında CNRS (Centre National des Recherches Scientifiques) üyesi*** olarak kabul edilmesine kadar Paris'te, çok sıkıntılı geçim şartlarında senelerini geçiren üstad, burada, Arapça, Farsça vb. özel dersler vermek sûretiyle ayakta kalmayı başarabilmiştir.

Rahmetli üstadın 1954'te katıldığı "İstanbul Dünya Müsteşrikler Kongresi" çalışma ve müzakereleri esnasında, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden ve adı geçen kongrenin başkanı Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan'ın dikkatini, bu ilmî mükte-sebât dolu, müstaid ve yetişmiş, ancak mütevazî davranışları pek açık bu genç ilim yolcusu, M. Hamidullah, çekmiş ve onu İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde sözleşmeli misafir hoca olarak birlikte çalışmaya davet etmiştir. Gereken formalitelerin tamamlanmasından sonra da merhum üstad, 1955'ten itibaren her yıl yenilenen sözleşmeleriyle 1975 yılına kadar bahar sömestri için fakülte bünyesinde tertiplenen programa göre

* Doktora tez konusu şu başlık altındadır: "Die Neutralität im Islamischen Völkerrecht", Berlin 1935.

** Bu doktora tezinin başlığı şöyledir: "La Diplomatie Musulmane à l'Epoque de Prophète et des Khalifes Orthodoxes", Paris 1935.

*** 1990'da aynı müesseseden emekli olmuştur.

İslam Kültürü, Siyer, Dinler Tarihi, İslâm'da Devlet İdaresi ve Devletler Hukuku gibi konularda Edebiyat Fakültesi'nin Tarih, Arap-Fars Filolojileri, Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe ve Sosyoloji bölümleri öğrencileri tarafından takip edilen dersleri gerçekleştirmiştir. Arapça, Fransızca ve bazen de İngilizce olarak verilen bu derslerini Dr. Fuat Sezgin, Kemal Kuşçu, Dr. Salih Tuğ, Dr. Yusuf Ziya Kavakçı, Dr. M. Bilge ve Dr. Ahmet S. Furat gibi akademisyenler Türkçe'ye tercüme etmişlerdir. Bu derslerin faydası o kadar şuyû bulmuştur ki, bunları üniversitenin Hukuk, İktisad vd. fakültelerinin öğrenci ve hocaları ile birlikte, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü mensupları ve isteyen diğer zevâtın da takip ettiği müşahede edilmiştir. Bu arada merhum üstadın çeşitli kuruluşlar tarafından tertiplenen halka açık çok sayıda konferanslar dahi verdiği görülmüştür. Böylece o, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de önü açılan İslâmî ilimlerin yeniden değerlendirilmesi çalışmalarında önemli rol almaya muvaffak olmuştur.

60'lı ve 70'li senelerde ise onun bu ilmî çalışma ve faaliyetleri, Ankara Üniversitesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi ile MEB'e bağlı İstanbul, Konya, İzmir ve Bursa gibi diğer şehirlerdeki akademik kuruluşların da dikkatini çekmiş ve gelen ders ve konferans verme davetlerini üstad geri çevirmemiştir.

1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de yeni yeni adımlar atmaya başlayan yayın evleri, onun bu faaliyetleri ve Türkçe ile yabancı dilde verdiği eserlerinin Türkçe'de yayınlanmasına bîgâne kalmamışlar ve ilk olarak da 1954 İstanbul Müsteşirler Kongresi'ne sunduğu "İslam Hukukunda Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tedkîk" başlıklı tebliğ metni, İ.Ü. Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Dr. Bülent Davran tarafından tercüme edilip "İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi" (İTED)'nde 1954 yılında (c. I, sy. 1, s. 1-4), Edebiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

Bu hayırlı adımı özel yayın evleri devam ettirmekte gecikmemişlerdir ki, bunların geniş bir listesi, İrfan Yayınevi (İstanbul) tarafından yayını gerçekleştirilen "İslam Peygamberi" (İstanbul 1990 ve sonrası yayınlarında) adlı üstadın baş eserinin II. Cildinin 1159-1169. sahifelerinde, diğer dillerde verdiği yüzlerce kitap ve makale ile birlikte verilmektedir; bu kısa vefeyât yazısında Türk diline kazandırılan ve her biri ayrı kıymet taşıyan bu eserlerin en önemlilerini burada vermeyi bir kadirşinaslık sayıyoruz:

1. "İslam Hukukunda Kaynaklarına Dair Yeni Bir Tedkîk", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. I, sy. 1, s. 1-4, İstanbul 1953.
2. *İslâm'ın Hukuk İlmine Yardımları*, İstanbul 1962, (Derleyen Dr. Salih Tuğ).
3. *İslâm'a Giriş*, İstanbul 1961, 1965 ve 1973, (çeviri: Kemal Kuşçu); Ankara 1999 (çeviri: Cemal Aydın).
4. *H. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul 1962, (çeviri: Dr. Salih Tuğ).
5. *İslâm Fıkhi ve Roma Hukuku*, İstanbul 1964, (çeviri: Dr. Y.Z. Kavakçı).
6. *İslâm Peygamberi*, 2 cilt, İstanbul 1966, (çeviri: Sait Mutlu); İstanbul 1980, (çeviri: Salih Tuğ), 1990 (beşinci yayın, çeviri: Dr. Salih Tuğ).
7. *Resûlullah Muhammed*, İstanbul 1973 (çeviri: Dr. Salih Tuğ).
8. *İslâm'da Devlet İdaresi*, İstanbul 1963 (çeviri: Kemal Kuşçu); İstanbul 1998 (çeviri: Hamdi Aktaş).

Merhum üstad Dr. Muhammad Hamidullah, talebelik yıllarından itibaren, hem Osmanlı sarayından bir gelinin Nizamlık ailesine şeref vermesi, hem de Türklerin İslâm tarihinde oynadıkları önemli rol ve günümüz T.C. Devleti hudutları içinde titizlikle muhafaza edilen ve geniş biçimde yararlandığı yazma ve matbu eserlerle dolu kütüphaneler, gençlik yıllarından itibaren tanıdığı dostlar, arkadaşlar, istişarelerinden yararlandığı İsmail Saib Sencer, Şerafettin Yaltkaya, Necati Lügal, H. Ritter v.d. gibi hocalar

ve derslerine iştiyakle koşan, onu dinleyip geniş srette istifadeler sağlayan oğrenciler (günümüzde çeşitli Türkiye niversitelerinde hocalık, dekanlık ve hatta rektörlük mev-kilerine gelen eski talebeleri) sebebiyle Türkleri ve Türkiye'yi çok sever, dış ülkelerde katıldığı ilmî toplantılarda onlardan sitayişle bahseder ve yapılmış tarizler varsa, der-hal müdahale eder, Türkiye'ye ve Türklere toz kondurmazdı. Bakın onun bu ince duy-guları, vefatında nasıl bir tecell ile kendisine mukabele etmiştir:

Erzurum Atatürk Üniversitesi İlhiyat Fakültesi dekanlarından ve stadın eski oğrencilerinden, şimdi Texas (USA)'ta yerleşik Prof. Dr. Yusuf Ziya Kavakçı şöyle anla-tıyor:

"17 Aralık 2002 Salı günü stadın vefatı haberi saat 13.00'te bana, Jacksonville/Florida'daki yanında yaşadığı hocanın yeğeni Sadida Athaullah tarafından bildirildi. İlk uğakla oraya koştuğumda saat 18.00 civarındaydı. Geceyi Kur'an-ı Kerm okuyarak geğirdik; sabah erkenden gerekli hazırlıkları yaparak ruhunu Refku'l-A'l'ya teslim ettiği yeğenin evinde gasil işini bütün erkanı ile ikmal edip rahmetliyi kefen-ledik. Jacksonville/Florida'da yerleşmiş Müslümanların haberdr edilmesi için aynı Őehirde faal "Islamic Centre of North-East Florida" (adresi: 850, Saint John's Bluff Road, Jacksonville/Florida-32225 USA) adındaki İslam Kültür Derneği ile temasa geğtik ve oğle namazı sonrasında cenaze namazını 60-70 kadar cemaatle birlikte bizzat ben imam olup kıldırdıktan sonra, (Hadage Giddens Funeral Homes, Chapel Hills Memorial garden, Muslim Cemetery) yeni kurulmuş bu Müslüman kabristanında be-şinci cenaze olarak defnettik. Cemaat dağıldıktan sonra ben Hanef mezhebi gereği kabrinin başında "telkin"de bulundum ve ruhu için Kur'an okuyup hüzünlü ve gözle-rim yaşlı oradan ayrıldım. Kuddise sirruh."

Hocanın böylece Cenb-ı Hakk'ın rahmet kucağına terk edililişinde, onun faali-yet ve eserlerinin kıymetini çok iyi bilen ve halen de geniş Őapta istifadeye devam edilen ülkemizin yetiştirdiği gzde bir ferdinin bihakkın ona son hizmette bulunabil-mesi Türkiyemiz için ibretle üzerinde durulacak bir tecell sayılmalıdır.

Cenb-ı Mevl'nın rahmeti bol bol üzerine olsun. mn.

(İstanbul, Ocak 2003)